

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
E. Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

DR. RIZA NUR'UN VE ZEKERİYA SERTEL'İN GÖRDÜKLERİ AZERBAYCAN SOVYET CUMHURİYETİ

DR. RIZA NUR, 1920'DE AZERBAYCAN'I ZİYARET ETMİŞ, TANINMIŞ GAZETECİ VE YAZAR ZEKERİYA SERTEL DE OTUZ YIL KADAR SONRA AİLESİYLE BİRLİKTE BİR SÜRE AZERBAYCAN'DA YAŞAMIŞ VE EŞİ SABİHA SERTEL'İ EYLÜL 1968'DE BAKÜ'DE TOPRAĞA VERMİŞTİR. GEREK RIZA NUR, GEREK ZEKERİYA SERTEL, O YILLARDA SOVYET AZERBAYCANI'NDA GÖRÜP YAŞADIKLARINI KISA KISA YAZIP TARİHE NOT DÜŞMÜŞLERDİR.

Dr. Rıza Nur, **Neriman Nerimanov, Behbut Civaşır** gibi Azerbaycan ileri gelenlerini yakından tanımış. Anlatıyor:

"Azerbaycan Hükümeti komünist bir cumhuriyet. Komünistlerden mürekkep bir hükümet, bunun başında Baş komiser olarak Doktor **Neriman Nerimanov** var. Bu zat akli başında bir adam. Malumatlıdır, muharrirdir. "Şah İsmail" adlı ve diğer roman, tiyatro, piyesler de yazmış bir zattır. Baktım iyi bir adam. Kendisine itimat telkin ettim. Açıldı ve dedi ki: "Bolşeviklik ne? Bu rezalet bize gelmez. Biz Türküz, milliyet ile yaşarız". Çok hoşuma gitti ve pek sevdim. Amma, Ruslardan fena korkuyor. Hakkı da var, şakaları yok. Derhal insanı öldürüyorlar. Nitekim bu zavallıyı bir müddet sonra azil ve hapis ettiler. Biçare de öldü..."¹

[Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sadrı olan **Neriman Nerimanov** (1870-1925) Mart 1925'te Mosklova'da aniden öldü (öldürüldüğü de söylenir). Kızıl Meydan'da Kremlin duvarı dibinde toprağa verildi.-BNŞ]

Rıza Nur devam ediyor:

"Kendisine (**Nerimanov**'a) Türkiye ve Azerbaycan arasında muahede yapmayı teklif ettik. Bundan maksadımız Azerbaycan'ı müstakil tanımak olduğunu söyledik. Can attı; nereye başvurduysa vurdu, geldi. Olamayacağını söyledi. Bizim yanımızda Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan, Buhara, Hiva, Tataristan, Ukrayna ilh. .. için selahiyatnamelerimiz vardı. Bunları nerede bulursak hemen muahede yapacaktık. Halbuki bizim hükümet hayal

içindeydi. Buhara ve emsali devlet değil, birer Rus kolonisinden başka bir şey değildi. Bu seyahatta yalnız Afganistan ile muahede yapabilmişizdir...

"Azerbaycan'da hükümet var. Hükümet dairelerinde resmî muamelâtı Türkçeleştirmek, her şeyi millileştirmek istiyor. Fakat hükümetin elinde hiçbir iktidar yok. İdare dizginleri Moskova'nın ve Bakü'deki Rusların elinde. Resmi muamele Rusca. Hem bu işleri görececek adam yok. Böyle memur bulamıyorlar. Feci. Yetişmemiş bir halk. Buraya **Topal İvanov** adında, diğeri gürbüz topaç gibi adı **Urganitçese** iki Gürcü tayin etmişler. Her şey bunların elinde. Doğrudan doğruya **Stalin**'in adamları...

Vakia Azerbaycan'da dükkânlar kapanmamış, ticaret yasak edilmemiş, amma uzaktan ve saireden ne varsa talan halinde toplanıp Moskova'ya sevk ediyorlar..."²

Ermenilerin öldürdüğü Beh-

but Civaşır ve diğerleri

Yine **Rıza Nur** anlatıyor:

"Tetkikata devam ediyorum. **Behbut Civaşır** adında birini tanıdım. Genç, güzel yüzlü, fevkalâde zeki ve malumatlı biri. Vaktiyle Almanya'da mühendislik tahsil etmiş. Bolşeviklik aleyhinde imiş. Ruslardan evvelki Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Vezir imiş. Ruslar gelince kendisini hapsedmişler. Petrol takdirhanelerini kimse dürüst işletememiş. **Civaşır**'i çıkarıp oraya koymaya mecbur olmuşlar. O da işi yoluna koymuş. Bu adam pek Türkçü ve vatanperver...Onu petrol ticareti için İstanbul'a yolladılar. **Civaşır** zaten onların arasından sıyrılmak istiyordu. İstanbul'da Perapalas'ta oturmuş. Vaktiyle nâzır iken Ermeniler Karabağ'a hücum etmişler. Türkleri katliam etmişler. **Civaşır** de asker gönderip Ermenileri tenkil ve Karabağ'ı istirdat etmiş. Bu sebeple birgün Ermeniler Otel'in civarında zavallıyı vurup öldürdüler.

1 Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, III. Cild**, Altındağ Yayınevi, İstanbul: 1968, s.744

2 Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, III. , s.745-746**

Dr. Rıza Nur

Civandaşır'e hâlâ yanarım. Böyle zeki, mâkul, vatanperver Azerbaycan Türk'ü görmedim. Mühim bir Türk zayı olmuştur. O vakit İstanbul'da İngiliz divanı harbi vardı. Ermeniye beraat ettirdi... (Berlin'da **Talat Paşa**'nın katili Ermeni'yi Almanların beraat ettirmeleri gibi-BNŞ).

"Ermeniler meramlarını söktüremeyince terör yaparlar. Evvelce Ruslardan kaçan Milli Azerbaycan Başvekili **Nasib**'i (Nesib Bey Yusufbeyli) Aras ırmağı üzerinde öldürdüler. Yanında paraları vardı, aldılar. **Derminasyon** Paris'te bana: "Paraları alamadık, Ruslar yetiştirdi. Onlara kaldı" dedi. Amma bilmem öyle midir? Bu, herhalde **Nasib**'i Ermenilerin öldürdüğünü gösterir... İşte dirayetli Azerbaycan recüllerini Ermeniler birer birer öldürüyorlardı. Bu öldürülenler **Civandaşır** ile altı kadar olmuştur. Sonra **Talat (Paşa)** ile Türkiye recüllerinden de bir o kadar öldürdüler ki, sonuncusu **Cemal**

Paşa'dır. Halbu ki Harb-i Umumide bu adam sağlam elli bin Ermeniye muhakkak bir ölümden kendi eliyle kurtarmıştı. Cemal'i (**Cemal Paşa**'yı) Ermenilere Ruslar öldürttüler...

"Şimdi Ermenilerde oniki tane değerli adam hakkımız var demektir"³

Zekeriya Sertel: "Rus Biçimi Sosyalizm, Olduğu gibi"

Sovyetler Birliği döneminde, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Azerbaycan'da yaşamış ve eşini 1968 yılında Bakü'de toprağa vermiş olan **Zekeriya Sertel** de o yıllarda Azerbaycan'da gördüklerini yazmış. "**Rus Biçimi Sosyalizm, Olduğu Gibi**" başlığıyla altı defter dolduran bu anılar, **Z.Sertel**'in ölümünden sonra, kızı tarafından önce **Zekeriya Sertel'in Azerbaycan Anıları** başlığıyla gazetede yayımlandı.⁴

Bu anılardan, yorumsuz, birkaç paragraf aktararak bu yazıyı noktalıyorum.

Zekeriya Sertel anlatıyor, okuyalım:

"Otelde ve lokantada benim Türk olduğumu öğrenenler, sevgilerini göstermekten geri kalmıyorlardı. Lokantada masamda bulunanlar ve yan masalardan benim Türk olduğumu öğrenenler, benim haberim olmadan hesabımı ödüyorlardı. Şehre beni götüren şoförler Türk olduğumu öğrenince sevgi dolu gözlerle bakar, Türkiye hakkında benden bir şeyler öğrenmek isterlerdi..."⁵

"Bir gün, bir kundura boyacısından kunduralarımı boyatıyordum. Boyacı konuşmamdan Azerbaycanlı olmadığımı anlamıştı. Ama ne oldu-

ğumu kestiremiyordu. Kuşkulu bakışlara beni bir süzdü. Sonra:

—Efendim, dedi, siz Türk müsünüz?

—Evet.

—Türkiye'den mi geldiniz?

—Evet.

—Misafir olarak mı geldiniz, yoksa burada kalmak niyetinde miziniz?

—Herhalde bir süre kalacağım.

Bu cevabıma şaşırды, hiç tereddüt etmeden:

Neriman Nerimanov

—Enayi imişsiniz, dedi.

Gülerek

—Niye? Dedim.

— Burası bir kuyudur. İçine düşen bir daha çıkamaz. Güzelim Türkiye bırakılır da buralara gelinir mi?⁶

Rus işgalinin 150. yılı: Azerbaycan'da milli bayram!

"Nereye giderseniz gidiniz, kim olursanız olunuz polisin gölgesinden kurtulmak imkânsızdı. Sovyetler'de kimsenin kimseye güveni yoktu...

3 Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III s. 746-748

4 Yıldız Sertel, "Zekeriya Sertel'in Azerbaycan Anıları", **Milliyet** gazetesi, 27 Ekim —4 Kasım 1991

5 Ibid., **Milliyet**, 27.10.1991

6 Ibid., **Milliyet**, 28.10.1991

Zekeriya Sertel

Sonra öğrendim ki, **Yusuf Şirvan**, Milli Emniyetin adamıdır. Benim de yanıma vazife ile gelmektedir... Derler ki, Sovyetlerde her üç kişiden biri emniyetin adamıdır...

Bir gün **Yusuf Şirvan**, Tarih Müzesini gezmemizi teklif etti. Kalktık, gittik. Eski petrol krallarından birinin evini müze yapmışlar. Burada özellikle Azerbaycan tarihini canlandırıyorlar.

Müzenin rehberi, genç bir kız önümüze takıldı... Rehberimiz **Asiye Hanım**, elindeki sopa ile bir tabloyu göstererek:

–*Sonunda 150 yıl önce Ruslarla birleşmiş, kurtulmuşuz.*

Ben ansızın:

–*Efendim? dedim.*

Kız şaşkınlıkla bana baktı.

–*Kızım, dedim, iki halk arasında bir birleşme olur. Ruslar gelmiş sizi istilâ etmişler, sizi sömürgeleştirmişler. Buna birleşme denir mi?"*

Yusuf Şirvan kıpkırmızı kesilmişti. Yanındaki Azerbaycanlı genç:

– *Aydındır, dedi.*

Ve yürüdük. Gerçekten durum aydınlı. Tarih Müzesinde bile Rus işgali bir birleşme olarak gösteriliyordu. Tarihi böylece bozmak zorunda kalıyorlardı.

Azerbaycan Rus Sömürgesiydi
"Azerbaycan sömürgeydi.

Stalin döneminde Türkçe kitap okuyan aydınlar Sibiryaya sürüldü, hapse atıldı, hatta öldürüldü:

Sovyetler Birliğindeki cumhuriyetlerde aydınların hepsi birer kukla durumuna düşürüldü.

"Ruslar baskı ve korkutma ile Türk kökenlilerin Türkiye ile olan bağlarını koparmak istediler. Bu amaçla bu milletlere önce Rus alfabesini kabul ettirdiler..."

Behbut Civanşir

"Stalin döneminde Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki Türklerin, Türkiye ile her türlü bağları kesilmişti. Türkçeyi unutturma politikası izlenmişti.

Rus okulunda okuyup yetişen bir Azerbaycanlı, bir Türkmen, bir Özbek kendi dilini, kendi tarihini, kendi edebiyatını doğru bilmezdi.

Bir Türk milliyetçi tanınırsa işinden olurdu. Bile bile gözü önünde milliyetinin inkâr edildiğine tanık olur da ses çıkaramazdı.

Sovyetlerde en büyük suç, milliyetçi olmaktır. Bu hak yalnız Ruslara tanınmıştır."⁷

Ruslar Türkleri nasıl sömürmüşlerdi

"Ruslar Türkleri sömürüyor.

Yılda üretilen 23 milyon ton petrol Azerbaycan gibi küçük bir ülke için büyük zenginliktir. Gel gör ki payına düşen sıfırdır.

Lenin sağlığında Bakü'de üretilen petrolden Azerbaycanlılara yüzde 25 pay vermek cömertliğini göstermiş. (Lenin 1924'te öldü). **Stalin** bunu çok görmüş, % 10'a indirmiş. **Kruşçev** iktidara gelince bunu da fazla görmüş. "*Canım, demiş, "Bu petrol Azerbaycan'ın değil, Sovyetler Birliği'nin servetidir. Oranın gelirini genel bütçeye devredin."* Ve böylece Azerbaycanlılara kendi memleketlerinde çıkan petrolden bir gram verilmez olmuş."⁸

Zekeriya Sertel'in anılarını burada noktalıyoruz. Bir ekleme yapıp geçelim:

Sömürgeciliğin gaddarlığına ilişkin küçük bir rakam:

"İngilizler, Hindistan milli gelirinin yüzde 48'ini; Hollandalılar Endonezya gelirinin yüzde 52'sini, Ruslar ise Azerbaycan petrolünün yüzde 97'sini götürmüşler. Kalan yüzde 3 kadarını da Azerbaycan'daki Rus işgal birlikleri tüketmiş!

Ancak 1970'lere doğru Azerbaycan Türkleri bilinçlenmeye ve "*halkımız köle, vatanımız ise sömürge*" demeye başlamışlardı. ❀

7 **Ibid.**, **Milliyet**, 31 Ekim 1991

8 **Ibid.**, **Milliyet**, 1 Kasım 1991